

Жумабаев К.Ж., Стамов А.К.

**ЭКОНОМИКАЛЫК БАГЫТТА ЖАЙЫТТАРДЫН УЧУРДАГЫ
КЫРДААЛЫН ТАЛДОО**

Жумабаев К.Ж., Стамов А.К.

**АНАЛИЗ ТЕКУЩЕЙ СИТУАЦИИ ПАСТБИЩ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ
НАПРАВЛЕНИИ**

K.Zh. Zhumabaev, A.K. Stamov

ANALYSIS OF MODERN CONDITION OF PASTURES ON THE ECONOMIC PLAN

УДК: 631.585+504.74+338.43 [575.2].

Макалада жайыттардын азыркы абалы экономикалык өнүттөн талданылат.

В статье анализируется современное состояние пастбищ на экономическом плане.

The article analyzes the current state of pastures on the economic plan.

Суверендүүлүк келгенден кийинки мезгилдеги айыл чарбасын реформалоонун башында мамлекеттик жана жамааттык чарбаларды кичирейтип приватизациялоо милдети турган. 2001-жылга карата көпчүлүк чарбалар жоголуп миндеген дыйкан чарбалары жаралган, бул радикалдуу таасирдин жыйынтыгында 1996-1999-жылдар аралыгында мал башы бир кыйла кыскарды, малды мурдакы колхоздордун жана совхоздордун мүчөлөрүнө менчикке өткөрүп берүү малдын жаңы ээлерин, малдарды багуу үчүн технологиясыз жана ресурстарсыз калтырды. Маселен, мурдакы колхоздук-совхоздук системасы мезгилинде айыл чарба жаныбарларын ичээр суу менен камсыз кылуу үчүн Республикада 613 скважина жана суу өткөрүүчү түтүктөр менен 1600 километрге созулган сугаруу аянтчалар 755 (баары 1368) курулган жана 2.5 млн. гектарга чейин жайыттар суу менен камсыз кылынган. Айыл чарба тармагынын мүлк комплексин приватташтырганга чейин жайыт тармагында зооветчастьторду камтыган 18 чарбалык маданий борборлор, ооруканалар, мектеп-интернаттары менен дүкөндөр, радиостанциялар, мейманканалар, адистер жана тейлөө персоналды үчүн турак үйлөр болгон. Буга байланыштуу белгилей кетүүчү нерсе, жайыттарды жакшыртууга мурдакы системада төмөнкүлөр иштеген:

- Облустук деңгээлде 5 ОЖМКБ (облустук жайыт-мелиоративдик курулуш башкармасы);
- 16 хозрасчет-эксплуатациялык участоктору (ХЭУ);
- 4 жүрүүчү механизацияланган колонналары (ЖМК);
- ДИК (долбоор-издөө конторасы) жана анын Ош филиалы;
- 10 машина-мал багуу станциялары МБС).

Учурда жайыттардын инфраструктурасынын абалын жакшыртууну талап кылат жана бүгүнкү күндө объекттердин көпчүлүк бөлүгү аларды оңдоо деңгээлинде кармоо үчүн каражаттардын жоктугунан дээрлик жараксыз абалда турат. Мал айдалчу жолдор жана көпүрөлөр сел агымдары менен жуулуп кеткенине байланыштуу жайыттардын дээрлик кырк пайызы, айрыкча алыскы жайкы жайыттар пайдала-

нылбай калды. Жайыттарга карата ижара институтун колдонуу каржылоо булагы катары өзүн актай албады жана жайыттарды жакшыртууда каражаттарды тартууга шарт түзө албады. Ижара акысынын шарттары жана системасы, кенен тараган пикирге ылайык, кыйла даражада жалпы чаташтырууну күчөткөн. Айыл алдындагы жайыттарда малын баккандар ижара акысын айыл өкмөтүнө бир эле жолу төлөп жатса, малдарын интенсивдүү, анан жайыттарга айдаган фермер ижара акысын үч жолу, үч бийлик структураларына төлөшү керек болчу. Жайыт ижарасы жөнүндөгү келишимдерди расмий түзүү иш жүзүндө жок болчу, бирок ошондо да ижара акысын төлөө көбүнчө акча чогултуунун расмий эмес системасында натуралдык же накталай түрүндө болуп, бюджеттик киреше катары катталчу эмес. Жайыттарды жакшыртуу үчүн каржылоо республикалык бюджеттен калдык принциби боюнча жүргүзүлүп, Жайыттар департаментинин маалыматы боюнча 1997-2010-жылдары бүткүл республика боюнча болгону 99 скважина жана 18,11 миллион сомго оңдолгон [10,11].

Жайыттардын азыркы учурдагы абалы төмөнкү көрсөткүчтөр менен мүнөздөлөт:

1. Кыргызстан боюнча жайыттардын жалпы аянты 9,147 млн гектарды түзөт. Сезон боюнча жайыттар кышкы, күзгү-кышкы жана жайкы болуп бөлүнөт.

Азыркы учурда көпчүлүк жеке фермерлер жакын жайгашкан жайыттарды чектөөсүз колдонушат, анткени өз малын алыскы жайкы жайыттарга айдап көчүрүүгө транспорт каражаттарына жана финансылык мүмкүнчүлүктөрүнө ээ эмес. Минтип бир эле жайыттарга такай эле жүктөм келтирип, башка жайыттар жетишерлик пайдаланылбай турса, жайыттагы чөптүн туруктуулугу, жайыт чымдарынын жана топурактын механикалык түзүлүшү бузулары жана эрозия болушу ыктымал. “Кыргыз-гипрозем” институтунун маалыматы боюнча жайыттардын кыйла бөлүгү (25% жакын) орточо жана катуу деградацияланган. Мунун натыйжасында түшүмдүүлүк жана жайыт тоютунун запастары азаят, жайыттарда малга зыяндуу уулуу чөптөр, тикенектүү өсүмдүктөр түрлөрү көбөйөт, суу эрозиясы да көбөйөт, мисалы, жер кыртышынын жуулуп кетиши, жайыт чункурларынын пайда болушу ж.б., жайыт чөптөрүнүн айрым түрлөрү жоголот, өсүмдүктөрдүн мүнөздүү түрлөрүнүн доминантуулугунун алмашуусу байкалат.

Жайыттардын түрлөрү.	Аянты (миң га).	%	Деградация болгон жайыттардын аянты.	Деградация болгон жайыттардын % менен көрсөткүчү.
Алыскы жайыт жерлери	3951,0	43	1432,0	36
Интенсивдүү	2756,0	30	1378,0	50
Айыл алдындагы	2440,0	27	1718,0	70
Жалпы аянты	9147,0	100	4528,0	49

Деградация процесси жыл сайын өсүп гана турбастан, бир кыйла аймакта кайра калыбына келбеген мүнөзгө ээ болду. Бул процессти тийиштүү иш-чаралар аркылуу гана токтотсо болот. Акыркы 20 жыл ичинде шаруу таза жайыттардын аянты 3544,8 миң гектардан 2741 миң гектарга же 23% кыскарды.

Жайыттардын түшүмдүүлүгү негизги көрсөткүч болуп саналат. Түшүмдүүлүк жайыттардагы деградация процесстеринин жыйынтыгынын негизги индикатору болуп саналат [10,11].

2010-жылдын 27-июнунда референдум аркылуу кабыл алынган (бүткүл элдик добуш берүү) КРнын Конституциясына ылайык жер, жер асты, аба мейкиндиги, суулар, токойлор, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсү, башка жаратылыш ресурстары Кыргыз Республикасынын бөтөнчө менчиги болуп саналат, Кыргызстан элинин жашоосунун жана ишмердигинин негизи катары бирдиктүү экологиялык системасын сактап калуу максатында пайдаланылат да, мамлекеттик өзгөчө коргоого алынат. Жеке менчикте кармоого жол берилбеген жайыттан тышкары жер жеке, муниципалдык жана башка менчиктин түрүнө ээ болот [5]. Муну менен жайыттардын Кыргызстан эли үчүн, айрыкча материалдык жетишкендигин камсыз кылууда зарыл фактор болгон үй жаныбарларын кармап баккан, өлкөнүн калкынын жалпы санынын үчтөн эки бөлүгүн түзгөн КРнын айыл калкы үчүн коомдук маанилүүлүгү баса белгиленүүдө. Ушундан улам, айыл чарбасынын мындан ары өнүгүшү жана дыйкандардын жана фермерлердин кирешесинин өсүшү – жайыттарды натыйжалуу жана рационалдуу пайдалануудан түздөн-түз көз каранды.

Ушуга байланыштуу ушул стратегияда алдыңкы планга жайыттарды башкарууну жакшыртуу, жайыттарды деградациядан коргоо боюнча укуктук, уюштуруу, инвестициялык чаралардын комплексин кабыл алуу, түшүмдүүлүгүн жогорулатуу, өз алдынча калыбына келчү жаратылыш циклдарын кайра жандандыруу мамилелери чыгарылат. Булардын жыйынтыгында экономикалык, социалдык жана экологиялык тармактарда конкреттүү жана натыйжалуу жылыштар болмок.

Укуктук-ченемдик актылар

Жер ресурстарын, анын ичинде жайыттар ресурстарын башкаруу тармагында Кыргызстанда мыйзам базасы негизинен куралган. Ошондой эле

адамдын өзүнүн ден соолугун сактоого, таза жаратылыш чөйрөсүндө жашоого болгон табигый укуктарынын приоритетине койгон укуктук негизги жана социалдык, экологиялык жана экономикалык кызыкчылыктарды негиздеп айкалыштырууну камсыз кылууда кепилдиктер орнотулган. Башка укуктук-ченемдик актылар менен катар жайыттарды пайдалануу менен байланышкан мамилелерди жөнгө салган, жайыттарды башкаруу тартибин аныктаган мурдакы негизги укуктук-ченемдик актысы – КРнын Өкмөтүнүн 2002-жылдын 4-июнунда №360 токтому менен бекитилген “Жайыттарды ижарага берүү жана пайдалануу жөнүндөгү” жобосу болгон [5]. Аталган жобо жайыттардын түрлөрүнүн аныктамаларын, жайыттардын ар кандай түрлөрүнө карата ар кыл мамлекеттик түзүмдөрдүн ролун жана милдеттерин, жайыттарды пайдалануунун принциптерин жана чектөөлөрү менен жайыт участкаларын ижарага берүүнү деталдаштырган, жайыттарды пайдалануучу КРнын жарандары үчүн татаал жана кыйын болгон деталдаштырылган процедураларды камтыган.

Адабияттар:

1. Конституция Кыргызской Республики от 27.07.2010
2. Земельный кодекс КР от 2.06.1999
3. Налоговый кодекс КР от 17. 08.2008
4. Закон КР «О местном самоуправлении и местной государственной администрации» №99 от 29.05.2008
5. Закон КР «О муниципальной собственности на имущество» №37 от 15.03.2002
6. Закон КР «О финансово-экономических основах местного самоуправления» №215 от 25.09.2003
7. Постановление Правительства КР «О передаче объектов в коммунальную собственность местных сообществ КР» № 84 от 12 .02.1997
8. Закон КР «Об управлении землями сельскохозяйственного назначения» №4 от 11.01.2001
9. Кыргыз Республикасынын айыл чарба министрлиги, жайыт департаменти «Айыл чарба инвестициялары жана кызмат көрсөтүү» долбоору, «Жайыттарды башкаруу жана жакшыртуу» компоненти. Жайыттарды башкаруунун укуктук негиздери практикалык колдонмо. – Бишкек, 2010
10. СТРАТЕГИЯ устойчивого управления, использования и улучшения пастбищ в Кыргызской Республике на 2011-2015 годы г.Бишкек 2011
11. План мероприятий по реализации Стратегии устойчивого управления, использования и улучшения пастбищ в Кыргызской Республике на 2011-2015 годы

Рецензент: к.э.н. Бекирова Д.О.